Een open zenuw

Televisie over de koloniale oorlog in Indië 1945-1950

Chris Vos

De televisie heeft een cruciale rol gespeeld in de publieke herinnering aan de politionele acties – of laten we gewoon zeggen koloniale oorlog – die Nederland vlak na de Tweede Wereldoorlog in Indonesië heeft ondernomen. Dit artikel geeft een nadere analyse van die rol. Hoe en wanneer zijn bijvoorbeeld de excessen van deze vuile oorlog naar buiten gekomen? Wat gebeurt er als de eigen partij van gruwelen wordt beticht? Was er sprake van een doofpot, zoals wel is gesuggereerd? En in welke termen is deze audiovisuele geschiedschrijving door de jaren heen gestructureerd? Deze vragen worden beantwoord met een chronologische behandeling van concrete discussies en programma's, waaronder de zogeheten Hueting-affaire, INDONESIA MERDEKA, ONS INDIË VOOR DE INDONESIËRS en HET SPROOKJE IS VOORBIJ.

'Wapenbroeders! Gij ruikt niet op om aan dit land den oorlog te brengen, maar om het de vrede te hergeven. Gij komt niet als veroveraar, maar als bevrijder.' – Generaal S.A. Spoor (1947)¹

Tussen 1945 en 1950 heeft Nederland een oorlog gevoerd om de onafhankelijkheid van Indonesië. Die strijd staat bekend als 'de politionele acties',² maar strekte zich in feite veel verder uit dan over de luttele weken dat er officieel actie is ondernomen. Volgens sommige schattingen zijn er in deze periode in 'Ons Indië' meer slachtoffers gevallen dan in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Aan Nederlandse zijde sneuvelden ongeveer vijftientighonderd soldaten en waren er talloze burgerslachtoffers te betreuren. Het Indonesische republikeinse leger verloor rond de honderdduizend man; het precieze aantal Indonesische burgerslachtoffers is onbekend, maar moet in de tienduizenden lopen.³ Het zijn cijfers die niet alleen een indicatie geven van de omvang van het conflict, maar ook van de manier waarop het is gevoerd. Een vuile oorlog was het, een typische guerrillastrijd, die het onderscheid tussen burger en militair liet vervagen. 'Wij vochten als het ware tegen een onzichtbare vijand, want ze hadden geen uniformen aan', schreef een Indië-veteraan in 1969 aan de

Vara.⁴ Het was een oorlog waarbij de verovering van grondgebied geen enkele garantie op overwinning of veiligheid bood, waarin van beide kanten harde terreuracties werden ondernomen en waarbij zelfs het officiële begin en einde van het conflict moeilijk af te grenzen was.

In 1995 maakte Nova, de nieuwsrubriek van NPS en Vara, een miniserie over deze onafhankelijkheidsstrijd in Indië. De serie kreeg de trefende titel *DE OPEN ZENUW* mee. Treffend, omdat er volgens de redactie op het op dat moment al zo'n vijftig jaar geleden uitgevochten conflict nog zo'n pijnlijk taboe rustte, dat een openbare behandeling te vergelijken was met het spreekwoordelijke raken van een open zenuw. In hetzelfde jaar maakten Hans Keller en Henk Hofland voor de VPRO een avondvullend programma over de manier waarop Nederland eerst Nederlands-Indië en later Nieuw-Guinea kwijtraakte. Die documentaire was getiteld *DE BLINDE KAART* en ook die titel duidt op een dimensie van dit koloniale complex: dat van een vergeten oorlog, van een blinde vlek voor een zwarte periode uit onze geschiedenis. Voor sommige intellectuelen – met Henk Hofland, Rudy Kousbroek en Graa Boomsma als meest prominente vertegenwoordigers – is er zelfs sprake van een doofpot. Politici, historici en journalisten zouden hun plicht hebben verzaakt; er was veel te laat of zelfs nooit een moreel, historisch en politiek debat over dit conflict gevoerd.⁵

Wie kijkt naar de wijze waarop het beeld van de politionele acties zich na 1950 heeft ontwikkeld, kan dat laatste – de doofpottheorie – in ieder geval voor de journalistiek moeilijk beamen. Natuurlijk, er zijn duidelijke doofpotacties geweest, vooral op het politieke vlak. In een grondige studie van de historisch-wetenschappelijke en politieke discussie rond de excessen tijdens deze koloniale oorlog, komt de historicus Stef Scagliola tot de conclusie dat er bij zowel historici als politici duidelijk sprake is geweest van 'verhulling' en 'vermijding'. De pers, en speciaal de televisie, vormt hier echter, zo stelt ook zij, een duidelijke uitzondering.⁶ Die conclusie lijkt onloochenbaar. Bij elke opleving van de discussie rond de oorlog in Nederlands-Indië zijn televisie en pers belangrijke factoren in de openbare weerklank. En daar ligt dan een interessante paradox met de 'blinde-vlekthese'. Is er wel zo weinig bekendgemaakt over dit conflict? Hoe zijn die mediadiscussies gestructureerd geweest, hoe grondig heeft vooral de audiovisuele geschiedschrijving – en dat blijkbaar in tegenstelling tot de wetenschappelijk-historische tegenhanger – zich van zijn taak gekweten? Hebben we hier niet een mooi voorbeeld van een langetermijnvloed van de televisie, van *agenda-setting*?

Dit artikel behelst een nadere analyse van de manier waarop de televisie de herinnering aan dit koloniale conflict heeft vormgegeven. Onvermijdelijk vormt daarbij de discussie over de oorlogsmisdaden die tijdens

deze vuile oorlog werden begaan – en dus ook de zogeheten Hueting-affaire – een leidraad. Niet alleen waren die vaak aanleiding voor de genoemde oplevingen van de discussies, ze vormen ook een aardige graadmeter voor de stand van de journalistiek in het algemeen en die van de televisie in het bijzonder.

De eerste beeldvorming

Welk publiek beeld was er na 1950 van de koloniale oorlog in Nederlands-Indië ontstaan? Die vraag is niet zo gemakkelijk te beantwoorden. Bestond er eigenlijk wel een concreet en duidelijk omschreven beeld? Over Indië werd door velen gedacht in termen van vooroorlogse nostalgie: een tropisch paradijs, waar de Nederlanders wat groots hadden vericht. Natuurlijk was het land wat in ongerede geraakt door de Japanse bezetting, maar Indië was 'van ons', daar kon weinig twijfel over bestaan. De uitroeping van de Republiek Indonesia op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie, was dan ook een onaangename verrassing en het daaropvolgende optreden van de Nederlandse regering, gericht op de neutralisering van de republiek, werd breed gesteund. Niet alleen door de politiek, ook door het publiek. In de Nipo-enquêtes stond de Indonesische kwestie bovenaan, naast de woningnood. Zag in mei 1946 nog slechts zes procent de kwestie als een probleem 'dat de regering als eerste zou moeten aanpakken', dat percentage was in november 1947 gestegen tot dertig procent, om pas in 1950 weer te zakken.⁷ Dat wil overigens niet zeggen dat de oorlog onomstreden was. Vooral vanuit linkse kring, met de CPN voorop, was er heftige tegenstand tegen de uitzending naar Indonesië van dienstplichtigen. Van het eerste contingent van de zeventendecemberdivisie die zich in september 1946 zou inschepen, kwam in eerste instantie zelfs veertig procent niet opdagen.⁸

Voor de verslaggeving over de oorlog was het publiek vooral aangewezen op de dagbladpers. Een formele censuur bestond er niet (er was immers geen formele oorlog), maar dat leidde bepaald niet tot een onafhankelijke opstelling. De meeste journalisten bleven weg bij het front en schermden zich af van de republikeinse tegenpartij. De pers had zich op die manier voor zijn nieuws vrijwel geheel afhankelijk gemaakt van de militaire autoriteiten. Later zou de tv-journalist Jaap van Meekren, die ten tijde van het conflict als omroeper in dienst was bij de Nederlands-Indische overheid, sarcastisch terugblikken op zijn diensttijd: 'Over ons militair en politiek optreden kon je geen kritisch woord horen.'⁹ Toch is het een misvatting om – zoals Van Meekren en ook anderen vaak hebben gesuggereerd – te stellen dat er geen kritische berichtgeving is geweest.¹⁰ In

een bijlage bij de heruitgave van de *Excessennota*, die in 1995 verscheen, is een overzicht opgenomen van de berichtgeving tussen 1945 en 1950 aan gaande oorlogsmisdrijven en excessen van Nederlandse militairen.¹² De bijlage omvat liefst 27 pagina's met titels van artikelen uit de (voornamelijk) linkse pers over dat onderwerp.¹³ En tot in de Tweede Kamer toe (bijvoorbeeld door vragen van het PvdA-kamerlid Goedhart in 1949) zijn deze kwesties aan de orde gesteld. 'Wie wilde weten, wat er precies geschiedde', schrijft De Jong in de epiloog van zijn geschiedschrijving, 'kon dat weten. (...) Er was, anders gezegd, niemand in de Nederlandse politiek werkzaam, die niet wist, dat er in Indië excessen waren gepleegd'.¹⁴

Hoe zat het met het bioscoopjournaal? In het kader van dit artikel is dat interessant om te bekijken, want niet alleen zouden veel van die journaals een 'tweede leven' gaan leiden in de latere audiovisuele geschiedschrijving over dit conflict, het bioscoopjournaal was bovendien na de oorlog een populair en toegankelijk medium, dat wel degelijk invloed zou kunnen uitoefenen op de beeldvorming over het conflict. De Polygoon-Profilti-journaals gebruikten voor hun Indische onderwerpen materiaal van het Gouvernements-Filmbedrijf Multifilm-Batavia (GFB-MB), een overheidsinstelling met grote particuliere invloeden, maar formeel ondergeschikt aan de Regeerings Voorlichtings Dienst (RVD). GFB-MB produceerde vanaf januari 1947 het filmjournaal *WORDENDE WERELD*, waarbij vooral het onderdeel 'Soldaat Overzee' – een serie vijfminutenfilmpjes – nogal eens werd overgenomen in de Nederlandse journaals. Maar wie die onderwerpen – gepresenteerd onder de titel 'Nieuws uit Indonesië' – bekijkt ziet dat ze zich voornamelijk tot triviale randgebeurtenissen beperkten: 'De artiesten Cilly Wang, Ben Aerden en Hetty Blok treden op in een openluchttheater op het vliegveld Tjilitan bij Batavia. Veel plezier bij de toekijkende militairen.' Echte oorlogsbeelden zijn opvallend schaars. Een schatting van een werkgroep van de Universiteit van Amsterdam geeft aan dat slechts één procent van het totaal aan Polygoon-onderwerpen Nederlandse militairen in actie laat zien.¹⁵ De teneur van het begeleidende commentaar was vrijwel zonder uitzondering die van een kritiekloze ondersteuning van het Nederlandse standpunt. 'Hollandse jongens, die als vrienden de Indonesiërs te hulp schoten, zo kwamen ze voor de camera', typeerde een audiovisuele scriptie uit 1984 de journaals.¹⁶

De enige productie die wel een afwijkende invalshoek hanteerde, de door H.M. van Randwijk van tekst voorziene documentaire *OUD EN NIEUW IN INDONESIË*, werd in november 1947 door de Nederlandse filmkeuring tot twee keer toe verboden als te 'tendentieus pro-republikeins'.¹⁷ Die gesignaleerde teneur was niet zo verwonderlijk. Van Randwijk had zich, met zijn krant *Vrij Nederland*, gemanifesteerd als een fervente tegenstander van de koloniale oorlog. Zo kunnen we in algemene zin conclude-

ren dat de Polygoon-Profil-ti-journaals leden aan een gebrek aan kritische zin en een nogal rooskleurig beeld verstrekten over het conflict. Maar we mogen de invloed van deze journaals ook zeker niet overschatten. Er werd zo weinig materiaal uit Indië in de bioscopen vertoond, dat de werking op de publieke beeldvorming nooit groot kan zijn geweest.

Ook de radio heeft in dit positieve beeld weinig nuances aangebracht. In haar toonzetting verschilde ze weinig van de journaals. Populair waren bijvoorbeeld de causerieën van 'Jan Contact', een journalist die op lichte toon rooskleurige beelden schetste van de acties: 'Dagelijks zien we links en rechts de aanwijsbare tekenen van de gestaag voortgaande wederopbouw, het groeiende vertrouwen van de bevolking, de afnemende terreur en onrust'.¹⁷ De buitenlandse oorlogsverslaggevers vormden een duidelijke uitzondering op deze praktijk. De persbureaus van UPI, AP en het film-journaal THE MARCH OF TIME stelden zich wel degelijk onafhankelijk op. Het resultaat was een voor Nederland weinig gunstige berichtgeving, die tot in de Veiligheidsraad van de VN de stemming negatief beïnvloedde. Nederlandse gezagsdragers die in New York het Nederlandse standpunt kwamen verdedigen, werden pijnlijk verrast – gewend als ze waren aan slaafse journalisten – door de uiterst kritische vragen van de Amerikaanse (audiovisuele) pers. Dat proces werd versterkt doordat de Amerikaanse pers, in tegenstelling tot de Nederlandse, ook contacten onderhield met de republikeinse zijde van het conflict. Door de Nederlandse overheids-voorlichting was de republiek altijd voorgesteld als een communistische samenzwering aan door hen rondgeleide Amerikaanse journalisten. Maar met name de nationalistische leider Soekarno maakte door zijn charme nogal wat indruk en veel geloof werd er in de buitenlandse pers niet gehecht aan de theorie van een communistische samenzwering.

Afgezien van de antikoloniale teneur in de buitenlandse berichtgeving is het ook verrassend dat tevens openlijk Nederlandse oorlogsmisdaden aan de orde werden gesteld. Vooral twee affaires zijn naar buiten gebracht. De Bondowoso-affaire betrof een treintransport in november 1947, waar na aankomst 45 van de honderd Indonesische gevangenen door verstikking om het leven waren gekomen. De tweede affaire betrof het optreden van het Depot Speciale Troepen op Zuid-Celebes in 1946. Daar had kapitein R. Westerling (bijgenaamd 'de Turk') een keiharde contraterreur uitgeoefend waarbij standrechtelijke executies als intimidatiemiddel waren ingezet. Zo'n drieduizend mensen waren – meestal zonder enig wettelijk bewijs – volgens latere schattingen door de Nederlanders om het leven gebracht.¹⁸ Beide affaires zouden in de latere discussie over de Nederlandse excessen nog een belangrijke rol spelen en hebben in ieder geval tijdens het conflict zelf de houding van de Verenigde Naties beïnvloed.

Hoe men deze gegevens verder ook interpreteert, dit is niet het beeld van 'de blinde kaart'; daarvoor waren de geschetste 'lekkages' te groot. Dit wordt vooral duidelijk als we de berichtgeving in de pers over de excessen door Nederlandse militairen bekijken. Zoals boven al aangegeven is tijdens de acties vaak – in binnen- en buitenland – over excessen geschreven. Via een aantal losse berichten in dagbladen (die weinig weerklank vonden), maar vooral ook door brieven van soldaten die in bladen als *De Groene Amsterdammer*, *De Waarheid* en *Vrij Nederland* werden gepubliceerd. Inderdaad, zoals De Jong schreef, wie wilde weten, kon dat weten. Later heeft de socioloog Van Doorn, auteur van een publicatie over de excessen en zelf deelnemer aan de politionele acties, eens geschat dat toch minstens de helft van de 140 duizend dienstplichtigen op de hoogte moeten zijn geweest van excessen.¹⁹ Dat is een significante vaststelling. Waar in de officiële politiek de kwestie niet meer werd bediscussieerd en de belangrijkste media vasthielden aan een positief en rooskleurig beeld, was er toch een relatief uitgebreid en verborgen reservoir van mensen ontstaan die daar anders over dachten. Zij konden of durfden echter hun 'alternatieve definitie van de situatie', én het daarmee gepaard gaande ressentiment, niet tegen de heersende mening in aan de orde te stellen. Het lijkt erop dat juist dat ressentiment later, in 1969, door de televisie zou worden gemobiliseerd.

De Hueting-affaire

Na het einde van de koloniale oorlog, in 1950, leek het onderwerp lang uit de collectieve herinnering verdwenen. Het nationale historische besef hield zich vooral bezig met de Duitse bezetting van Nederland. Voor de Japanse bezetting van Indië was er nauwelijks aandacht, laat staan voor de troebelen die daarop waren gevolgd. Voor een deel was dat te wijten aan de gespannen relatie die na 1949 met Indonesië was ontstaan. Vooral het conflict rond Nieuw-Guinea eiste veel aandacht op en schiep een klimaat waarbinnen aan kritische geluiden over de rol van Nederland bij de dekolonisatie weinig ruimte werd geboden.²⁰

Ook de televisie, in 1951 begonnen met uitzendingen, had nauwelijks aandacht voor de Oost. Tekenend is dat, afgezien van de publiciteit rond de kwestie Nieuw-Guinea, er tot 1969 over Indonesië vrijwel geen historische documentaires zijn vervaardigd. De Jong had in zijn serie *DE BEZETTING*, uitgezonden tussen 1960 en 1965, weliswaar aandacht aan de Indische oorlogsjaren besteed, maar in tegenstelling tot zijn latere geschreven geschiedwerk hield De Jong in zijn televisieserie halt in 1945 – de koloniale oorlog werd niet behandeld. Ook niet in de enige andere

Hans Jacobs interviewt J.E. Hueting voor Vara's *ACHTER HET NIEUWS* (1969). Dit geruchtmakende interview vormde het begin van de audiovisuele geschiedschrijving over Indië 1945-1950.

documentaire die aan de bezetting van Indië was gewijd: *KEIREIII*, waarin twee kampslachtoffers aan het woord kwamen.²¹

Op 17 januari 1969 veranderde deze situatie vrijwel op slag. Op die datum werd door de actualiteitenrubriek van de Vara, *ACHTER HET NIEUWS*, een vraaggesprek uitgezonden dat grote beroering veroorzaakte. 'Men kan zich afvragen', zo had de psycholoog-fysioloog dr. J.E. Hueting een paar maanden eerder aan zijn dissertatie als stelling toegevoegd, 'waarom in Nederland nog geen begin is gemaakt met het onderzoek naar de juridische, historische, sociologische en psychologische aspecten van de oorlogsmisdaden, begaan door militairen in dienst van dit land in de periode 1945 tot 1950'²² In een interview naar aanleiding van die stelling met Martin Ruyter van *de Volkskrant* had hij uitgeweid over de naar zijn oordeel buitengewoon laakbare praktijken die daar waren opgetreden. In plastische bewoordingen schilderde hij onder meer de martelingen bij de inlichtingendienst. 'Als je de elektroden [van een veldtelefoon] aan iemands geslachtsdeel bevestigt en dan aan het slingertje draait, zie je hem springen.'²³

Hoewel het interview in beperkte kring opzien baarde – de linkse studentenvereniging Politeia stuurde bijvoorbeeld een brief met de vraag om actie naar de belangrijkste politieke partijen²⁴ – kwam de grote doorbraak pas toen de televisie aandacht aan de zaak schonk. *ACHTER HET NIEUWS* had – opmerkelijk gemaakt door het artikel in *de Volkskrant* – al de volgende dag door redacteur Hans Jacobs een vraaggesprek met Hueting

laten opnemen. Het belang dat eindredacteur Herman Wigbold aan het interview hechtte, werd duidelijk door de programmering van het interview. Nadat de uitzending eerst over de feestdagen was getild, werd het vraaggesprek op 17 januari uitgezonden, tussen het goedbekeken *UIT BELLEVUE* en het zeer populaire *MIES-EN-SCÈNE*. Het leverde een kijkerspubliek op van drie miljoen mensen.²⁵

Evenals in zijn *Volkskrant*-interview lieten de uitspraken van Hueting niets aan duidelijkheid te wensen over: Er waren systematische wreedheden gepleegd, kampongs in brand gestoken, er was gemarteld en standrechtelijk geëxecuteerd. Hueting trok de beschuldigingen door naar de zijns inziens verantwoordelijke partijen: de journalisten, de politici en de historici. 'Ik geloof dat de journalistiek op een ontstellende wijze gefaald heeft', verklaarde hij, de geschiedschrijving was 'zeer eenzijdig, *to say the least*, die komt alleen van officiële zijde met alleen officiële documenten', en de politici en de verantwoordelijke commandanten hadden ook hun plicht verzaakt. De uitzending werd besloten door een plechtig commentaar van hoofdredacteur Herman Wigbold, waarin hij opriep tot een parlementair onderzoek. Een week later werden in een vervolguitzending de reacties verwerkt die los waren gekomen naar aanleiding van de uitspraken van Hueting. De redactie had een aantal oud-militairen geïnterviewd, die vrijwel allemaal de visie van Hueting bevestigden. 'Sommigen', zei Wigbold als inleiding, 'toonden zich opgelucht dat de waarheid nu eindelijk eens naar buiten kwam.' Opvallend is dat in deze benarde tijden – de omroep werd immers bestookt met reacties – een legerpredikant die gediend had in Indië te hulp werd geroepen om de uitzending verder in te leiden en het kader aan te geven waarbinnen de Vara deze misdaden wilde benaderen. 'Wanneer wij in Nederland spreken over oorlogsmisdaden', zei dominee Terstegen, 'zijn wij nogal snel geneigd om in oostelijke richting te kijken en te wijzen naar Duitsers en Duitsland.' Maar, zo sprak hij de kijker toe, 'we moeten de hand ook in eigen boezem steken'. De rest van het meer dan tachtig minuten durende programma bevatte interviews met onder anderen journalisten en militairen die duidelijk maakten dat er in ieder geval incidenteel zeer ernstige oorlogsmisdrijven waren begaan. Sommigen gaven het Knil en de militaire inlichtingendienst de schuld, anderen gaven aan dat er wel degelijk een 'politiek van verbrande aarde' was gevoerd: dorpen waren platgebrand, de bevolking was uitgemoord. 'Als we dit vergelijken met de aanslag op Putten in Nederland', verklaarde een oud-militair, 'dan zie ik werkelijk geen verschil.' De beschuldigende vinger werd ook uitgestrekt naar de journalistiek. Niet één landelijk blad had de brieven over excessen die Frans Goedhart in 1949 in de Tweede Kamer had voorgelezen geciteerd, verslagen van correspondenten over wandaden bereikten eenvoudigweg niet de krant. Koos Postema riep op

om een parlementair onderzoek niet alleen maar te baseren op formeel archiefmateriaal. 'We hopen dat Den Haag ook kennis wil nemen van het levende getuige materiaal, dat we vanavond hebben aan te bieden.' De politiek werd niet ontzien; de betrokken regeringen hadden meegeholpen acties als die van Westerling in de doofpot te stoppen. 'Noch de regering Drees, noch Beel hebben serieus de klachten onderzocht.'

Twee dagen later werd de reeks uitzendingen over de excessen voorlopig afgesloten met een live uitgezonden forumdiscussie met een aantal politici en andere betrokkenen. Beel en Drees, in de vorige uitzendingen én in de pers onder vuur genomen, hadden hautain geweigerd om zich voor de camera's te komen verantwoorden voor hun beleid. Maar Schermerhorn, premier tijdens de eerste politionele actie, was er wel. En hij beledigde publiekelijk schuld. Ook andere politici en opiniemakers als Koets (de voormalige assistent van luitenant-gouverneur-generaal Van Mook), De Graaf, voormalig Tweede-Kamerlid voor de KVP, de theoloog en voormalig predikant in Batavia Verkuyl, de polemoloog Röling, natuurlijk Hueting en oud-generaal Thomson gingen in debat. De door vrijwel iedereen gedeelde slotsom was na de vorige uitzendingen voorspelbaar: er moest meer onderzoek naar deze excessen worden verricht. Door historici én door de politiek.

Drie uitzendingen binnen elf dagen die een ongehoord aantal reacties hadden losgemaakt. Al op zaterdag 18 januari, de dag na de eerste uitzending, reageerde *De Telegraaf* onder de kop 'Onze soldaten beschuldigd van oorlogsmisdaden'. In het artikel werd aan de oud-strijders organisatie OSI ruim het woord verleend. De uitlatingen van Hueting waren 'buiten iedere proportie', verklaarde een woordvoerder. In de volgende dagen nam de heftigheid van de campagne in het populaire dagblad tegen Hueting en de Vara toe, waarbij uiteindelijk zelfs de reputatie van hoofdredacteur Herman Wigbold werd betrokken. Hij had zich, zo onthulde de krant, na de oorlog onttrokken aan de dienstplicht en was daarvoor veroordeeld wegens desertie. Maar het was bepaald niet alleen *De Telegraaf* die reageerde. Volgens een onderzoek uit 1972, door de massapsychologen Stam en Manschot, zijn in de maand volgend op de eerste uitzending 464 artikelen over de affaire verschenen, waarbij de piek werd bereikt in de tweede week na de eerste uitzending. Meer dan tweehonderd ingezonden brieven werden geplaatst. Een kwart van de artikelen bestond uit commentaren, vaak aandringend op verder onderzoek naar de kwestie. Het lijkt erop, zeggen Stam en Manschot, dat 'de discussie is losgebarsten waar Hueting om gevraagd had'.²⁶

Dat bleek ook uit de reacties die direct aan de Vara waren gericht. Al tijdens de uitzending kwamen de eerste telefoontjes binnen. Op de maandag daarop waren er al 140, van de in totaal 885 gestuurde, brieven naar de

Reacties op de drie
 ACHTER HET
 NIEUWS-
 uitzendingen rond
 Hueting. Op de
 X-as de data. De
 uitzendingen
 waren op 17, 25
 en 27 januari.
 Bron: L. Stam en
 B. Manschot,
 'De Hueting-affaire'
 in: *Massa-
 communicatie*,
 jg. 1, nr. 1
 (1972-73), p. 7-8.

Vara verzonden. Wie ze nu leest – ze zijn bewaard gebleven en bevinden zich in het Omroepmuseum – wordt nog steeds getroffen door de sterke emotionaliteit die dit programma heeft losgemaakt. Veel brieven zijn uitvoerige epistels met soms gedetailleerde beschrijvingen van oorlogsmisdaden. Stam en Manschot concluderen dat de brieven merendeels negatief waren: 508 van de 885 werden als zodanig geklasseerd. Maar zelfs in de negatieve reacties (waarin men dus bezwaar aantekende tegen de uitzendingen) werd vaak niet eens ontkend dat de misdaden waren gepleegd. In feite vormden 'het is niet waar'-reacties maar een kleine minderheid.²⁷

Opvallend aan de grafiek is dat de positieve en negatieve reacties elkaar over het algemeen redelijk in evenwicht houden. Ervan uitgaande dat boze mensen eerder naar de pen grijpen dan medestanders, dringt zich hier in ieder geval niet het beeld op van de 'verontwaardigde natie', die *De Telegraaf* in zijn kolommen schetste. Alleen na de derde uitzending (de forumdiscussie) is het aandeel negatieve reacties duidelijk overheersend – al begint dat aandeel reeds na de tweede uitzending te stijgen. Het grootste aantal brieven werd in de tweede week verstuurd en dat spoort aardig met de piek in de krantenberichtgeving. Blijkbaar maakte vooral de tweede vervolguitzending nogal wat los.

Welke verdeling valt er te maken binnen de reacties, als men de brieven leest? Echte scheldbrieven ('aan de omroep der proleten') waren verrassend gering in aantal, al werden in veel van de negatieve reacties wel felle bewoordingen gebruikt. Veel belangrijker was de categorie van veteranen die opgelucht waren dat de zaak nu eindelijk aan de orde was gesteld: 'Hartelijk dank voor deze uitzending, daar de waarheid wel eens aan

het licht mag komen, want het was de waarheid', schreef een veteraan uit Hemelen. 'Hier (Soerakarta) liep een soldaat met de oren van een TNI soldaat op de borst. Toen ze begonnen te stinken, kwamen ze op de voorkant van zijn auto te hangen ...'²⁸ 'Eindelijk zal er dan misschien de werkelijkheid bekend worden over de slachting van beide zijden gepleegd.'²⁹ Interessant is dat er in deze categorie ook mensen waren die eerder geacht hadden misdrijven aan de kaak te stellen, maar geen toegang tot de pers hadden gekregen. Een commandant van de Algemene Politie had in 1949 en 1950 artikelen aan de (Haagse) *Nieuwe Courant* aangeboden en afschriften aan de Eerste en Tweede Kamer gestuurd. De artikelen werden afgewezen, van de politiek kwam geen enkele reactie.³⁰

Dan was er de groep die niet ontkende, maar begrip vroeg voor de omstandigheden van de guerrilla-oorlog: 'Je kon ze niet van de gewone burger onderscheiden.'³¹ Regelmatig werd daarbij ook verwezen naar de terreur van de tegenstander, als verklaring voor het eigen gedrag. Opvallend was dat ook de Tweede Wereldoorlog een kader vormde waarin de onthullingen werden geïnterpreteerd. Allereerst doordat ook slachtoffers van de (Indische) kampen reageerden, die de Vara verweten dat er 'oude wonden' werden opengereten: 'Waarom, o waarom hebt u er toch zo'n sadistisch genoegen in, onze oude wonden open te rijten, zodat we er niet meer van slapen kunnen.'³² '... Is het nodig dit weer op te rakelen, waarom begint u niet bij de 80-jarige oorlog.'³³ Er waren ook mensen die rechtstreeks een verband legden met de bezetting: 'Ik zie mijn oude opvatting bevestigd, dat de doorsnee-Nederlander geen haar beter is dan de doorsnee-Duitser.'³⁴ En iemand, vermoedelijk een oud-NSB'er, die door de Binnenlandse Strijdkrachten bij de bevrijding was gearresteerd en mishandeld: 'Beslist hetzelfde als de Duitsers deden!'³⁵ Dat paste bij de reactie in *de Volkskrant*, die in een commentaar vlak na de uitzending het Nederlandse optreden in Indonesië vergeleek met de acties van de Duitsers in Putten.³⁶

Intellectuelen – historici, juristen, huisartsen – bleven niet afzijdig. Opvallend is een brief van een hoogleraar geschiedenis, nog steeds in functie, aan de Universiteit van Amsterdam, die de Vara ongevraagd van advies dient. 'Houd het zo kalm mogelijk in uw taal, en houd er Duitsland in ieder geval zo veel mogelijk buiten'.³⁷ Dan waren er de partijen die ook in *De Telegraaf* ruim baan hadden gekregen: de veteranenorganisaties en aanverwanten, zoals de weduwe van generaal S.H. Spoor. Zij eisten van de Vara een weerwoord (dat ze ook in de derde uitzending hebben gekregen).

Alles bij elkaar is niet te ontkomen aan de conclusie dat – voor zover de brieven als maat genomen mogen worden (waarover later in dit artikel) – een grote groep mensen, uit alle lagen van de bevolking, was geraakt

door de onthullingen. De reacties leken vooral om twee redenen zo extreem uitgevallen: de onthullingen werden verbonden aan eigen ervaringen in Indië tijdens deze periode, én ze werden gekoppeld aan ervaringen tijdens de bezetting. Vooral dat laatste is opvallend. Het kader waarbinnen de excessen in Indië werden beoordeeld, lijkt allereerst te zijn bepaald door het nogal brave zelfbeeld dat men uit de Tweede Wereldoorlog had overgehouden, waarbij de vaststelling dat ook Nederland 'Duitse' praktijken had toegepast een grote schok betekende.

Inmiddels was ook de politiek in beweging gekomen. Oppositieleider Den Uyl drong al op 21 januari in de Kamer aan op een onafhankelijk onderzoek. Dat zou er echter niet komen. De regering De Jong wilde slechts een door de regering ingestelde stuurgroep belasten met het napluizen van de officiële archieven, om zo een overzicht te verschaffen van wat daar over excessen aan te treffen was.³⁸ Op 3 juni was de commissie klaar met haar werk. De Kamerbehandeling werd op 1 juli gepland. Aan de vooravond van die dag, in een duidelijke poging dat Kamerdebat te beïnvloeden, werd een speciale uitzending van *ACHTER HET NIEUWS*, getiteld 'Zuid-Celebes, volg het spoor terug', gewijd aan de excessen, met daarin voor het eerst actueel geschoten materiaal uit Indonesië.³⁹ Het is een opvallende en diepgravende reportage. De openingsbeelden zijn dramatisch. Een Indische vrouw loopt langs een irrigatiekanaal – de camera volgt haar in een lange rijer. De stem van Pier Tania zegt:

'Toen het gebeurde was ze 23 jaar. Vanuit de verte heeft ze gezien hoe haar man (...) zijn eigen graf moest graven voor hij door soldaten werd doodgeschoten. Ze weet nog steeds niet waarom. Het waren soldaten van het Korps Speciale Troepen, van het Nederlandse leger. Het was in december 1946.'

De beschuldigende toon van het programma was daarmee gezet. Tania vond op Zuid-Celebes diverse massagraven – honderden doden uit kampen die niet eens voorkwamen in de net gepubliceerde excessennota. Hij interviewde anonieme Indonesiërs met nog meer verhalen over willekeurige terechtstellingen. Er werd uitgebreid geciteerd uit het Enthoven-rapport, dat in 1948 naar aanleiding van klachten over de zuiveringsacties van Westerling op Zuid-Celebes was opgesteld, maar dat altijd vertrouwelijk was gebleven. En steeds werd de vraag naar de verantwoordelijkheid gesteld: hoe hoog moet je gaan? Het antwoord werd ook gegeven. 'Niets tekent scherper het morele verval uit die dagen dan dat zovele autoriteiten het standrecht hebben goedgepraat', zei presentator Wigbold. 'Uit alles blijkt dat niet alleen Westerling, maar het hele burgerlijke en militaire bestuur op Zuid-Celebes van die dagen verantwoordelijk is voor de misdaden, ja er zelfs niet tegen opzag dezelfde methoden toe te passen.' Uit-

eindelijke schuldigen: generaal Spoor en Beel. Ook Westerling werd geïnterviewd, door Hans Jacobs. 'Ik ben geen ruwe jongen', zei hij. Hij had nooit toestemming gevraagd om het standrecht toe te passen; zijn meerderen 'waren zeer tevreden over het optreden op Zuid-Celebes'. Het anderhalf uur durende programma eindigde met een oproep aan de Kamer om verder onderzoek te entameren en het vooral niet aan de geschiedschrijvers over te laten. 'Dat betekent dat het nog vele jaren zal duren', zei Wigbold profetisch. 'En al die tijd ligt er wel een nota met bijzonderheden over het optreden van Nederlandse soldaten, maar niets over het optreden van de hoogste gezagsdragers'.

De wens van de redactie van *ACHTER HET NIEUWS* zou niet worden verhoord. De Kamerdiscussie mondde niet uit in de instelling van een parlementair onderzoek, zoals oppositieleider Den Uyl graag had gewild. Men zou wel streven naar een publicatie van de officiële bronnen, waarna het historisch onderzoek zou kunnen beginnen, al wist iedere geïnformeerde dat die bronnenpublicatie jaren in beslag zou gaan nemen. Daarmee was voor de meerderheid van de Kamer de zaak politiek afgehandeld. Men kan ook zeggen: effectief onschadelijk gemaakt.⁴⁰

In totaal zes uitzendingen wijdde de Vara aan de kwestie.⁴¹ De weerslag daarvan in de pers én in de politiek maken duidelijk dat in ieder geval de bewustwording in alle lagen diep doordrong. Het was een echte doorbraak, voor velen een versplintering van het romantische beeld dat over onze verhouding met die kolonie bestond. Prenger stelt terecht dat vooral de manier waarop de redactie van *ACHTER HET NIEUWS* het medium televisie gebruikte, de grote doorbraak naar het publiek had bereikt: 'Getuigenissen op televisie komen, mede dankzij het indringende effect van het beeld, altijd veel harder aan dan wanneer ze in de krant gedrukt worden.' En de redactie presenteerde het in een vorm die weinig ruimte liet voor relativisering.⁴²

Daar zou ik aan kunnen toevoegen dat het bereik van het medium verre uitsteeg boven dat van andere. In 1969 waren er slechts twee netten, waardoor grote kijkdichtheden voor actualiteitenprogramma's normaal waren, zeker als ze in de 'sandwich' waren geplaatst tussen twee amusementsprogramma's, zoals de gewoonte was. Maar werd er nu een open zenuw geraakt? Als we afgaan op de reacties in de brieven en de pers wel, maar als we de kijkdichtheid en waardering van de programma's erbij betrekken ontstaat er toch een ander beeld. Het eerste programma scoorde een kijkdichtheid van 36,8 procent. Dat was hoger dan de gemiddelde 32 procent voor dit programma, maar dat kan waarschijnlijk worden toegeschreven aan genoemde 'sandwich'. De andere twee uitzendingen scoorden ook wat hoger dan normaal voor dat tijdstip: 28,7 en 33,2 procent. Maar van een echt oplopende kijkdichtheid kan nauwelijks gespro-

ken worden. Men zou verwachten dat de ophef die rond het eerste programma was ontstaan, meer kijkers naar de volgende zou hebben gelokt. Dat is echter maar in beperkte mate gebeurd. Opvallend is dat de gemiddelde waardering vrijwel geen afwijking vertoonde van het gebruikelijke: respectievelijk 71, 71 en 70.⁴³

Dat leidt tot de conclusie dat de beroering zich slechts tot een beperkte groep moet hebben uitgestrekt. Een breed gedeelte verontwaardiging had immers tot uiting moeten komen in een lagere waardering. Nu bleek alleen de standaarddeviatie (een maat voor de spreiding van de waardering en dus voor de controversialiteit van het programma) aan de hoge kant, met name voor het tweede en derde programma. Mensen die extreem negatief waren werden blijkbaar gecompenseerd door anderen die er juist extreem positief over dachten – precies het beeld dat ook uit de reacties in de brieven naar voren was gekomen (zie bovenstaande grafiek). Als er al een ‘open zenuw’ was, dan lag die bloot bij een beperkte groep, waarbij de pijngrens van die zenuw nogal verschilde. Stam en Manschot vermelden dat vrijwel alle reacties afkomstig waren van mensen die in Indonesië waren geweest of daar een verwant hadden. In die groep lag ongetwijfeld onverwerkt zeer, maar voor de Nederlandse bevolking als geheel kunnen we op basis van deze gegevens niet spreken van een ‘trauma’ of ‘verdringing’.⁴⁴ Daarvoor waren er te weinig mensen met de Indische realiteit in aanraking geweest.

Was er dan wel sprake van een ‘taboe’ geweest, een opzettelijk verzwijgen van het verleden, veroorzaakt door schuldgevoelens? En waarom had de televisie eigenlijk niet eerder aan deze zaak aandacht besteed? Er waren immers eerder pogingen gedaan om de openbaarheid te bereiken, ook door Hueting zelf. Het mislukken van die pogingen wees toch op het bestaan van politieke en ideologische weerstand tegen onwelgevallige informatie over het Indische conflict? Waarom nu dan wel? Daar lijken een aantal redenen voor aan te voeren. De eerste is dat het journalistieke klimaat binnen de televisie in dit decennium in snel tempo was veranderd. In 1965 was een ACHTER HET NIEUWS-uitzending over oorlogsmisdaden door Nederlanders begaan tegenover Duitse geïnterneerden in Indië nog door de Vara-leiding verboden. De freelancer Dick Verkijk had toen een documentaire vervaardigd over de torpedering van het KPM-schip Van Imhoff in Indië in 1942. Het schip had vierhonderd Duitse gevangenen aan boord die naar India werden vervoerd. Toen het ging zinken, ging de bemanning van boord en liet de gevangenen opgesloten en vrijwel zonder reddingsmiddelen achter. Slechts zo’n zestig gevangenen overleefden de ramp die volgde.⁴⁵ Het verbod van de documentaire van Verkijk had tot heftige reacties geleid binnen de zich tot een grotere zelfstandigheid ontwikkelende redactie van ACHTER HET NIEUWS. Wellicht ook daardoor wijs

geworden, had hoofdredacteur Wigbold niet van tevoren bij de Vara-leiding om toestemming verzocht voor de uitzending van de Hueting-interviews. Het ging hier immers – stelde hij later – niet om een aparte documentaire, maar om het reguliere programma. En daarvoor werd nooit vooraf toestemming gevraagd.⁴⁶ Hoe het ook zij, de Vara-leiding had tijdens de opschudding rond de Hueting interviews geen druk uitgeoefend op ACHTER HET NIEUWS.

Het was echter niet alleen een toleranter klimaat bij de Vara, maar ook een snel veranderende Nederlandse samenleving, die ruimte gaf voor de Hueting-onthullingen. De oorlog in Vietnam had tot felle discussies geleid over de Amerikaanse interventie en de oorlogsmisdrijven daar begaan. Ook bij de Van Imhoff-affaire was die samenhang met een publieke discussie zichtbaar, zij het niet over Vietnam, want dat speelde in 1965 nog niet, maar wel over de oorlogsmisdaden in onder meer de burgeroorlog in Algerije. De teneur was daarbij geweest dat ook 'goede' landen dat soort misdrijven konden begaan, en waarom zou Nederland een uitzondering daarop zijn? In die zin, zou men kunnen stellen, waren de Hueting-onthullingen niet als een verrassing gekomen. In elke oorlog werden

Soldaat bij een
brandend huis in
de Bersiap tijd
(1945). Videostill
uit: ONS INDIË, DE
HEREN WORDEN
BEDANKT

oorlogsmisdrijven gepleegd – en in zo'n verwachtingspatroon werd ook aan deze beschuldigingen al snel geloofwaardigheid verleend.

Maar het is meer dan alleen de vuile kanten van de oorlog: het is ook de dekolonisatie als emanciperend begrip, dat tot norm werd verheven. In deze tijd schoten bevrijdingscomités voor derdewereldlanden als paddestoelen uit de grond. Dekolonisatie werd beschouwd als een noodzakelijkheid, waar moederlanden zich alleen ten koste van de hoon van alles wat links was tegen konden verzetten. In dat klimaat zou ook de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 doorgedrukt worden en ontstond er tevens ruimte voor een herwaardering van de gebeurtenissen in Indonesië.

De geschiedschrijving komt op gang

Het beeld van de koloniale oorlog was onder invloed van de Vara-onthullingen fundamenteel gewijzigd. Maar de discussie had zich vooral gericht op de excessen die waren begaan en op de verantwoordelijkheid van de politiek voor die misdrijven. De vraag naar de rechtmatigheid van deze koloniale oorlog werd nauwelijks gesteld. Dat veranderde in het volgende decennium. Waar in het tijdvak tot 1969 vrijwel geen historische aandacht voor Indonesië was geweest, werd in de volgende tien jaar een ware vloedgolf van documentaires geproduceerd, die voor het overgrote deel gewijd waren aan de losmaking van dit Koninkrijksdeel. Als we de aparte delen van de series als zelfstandige documentaires tellen, werden er in dit tijdvak 28 documentaires geproduceerd over dit onderwerp.⁴⁷

Veel van die documentaires richtten zich nu vooral op het 'grote verhaal' van de dekolonisatie. De Vara kwam in oktober 1969 met een acht-delige serie, *INDISCH ABC*, vervaardigd door Hueting-interviewer Hans Jacobs en regisseur Frank Diamand, waarin volgens de persinformatie getracht werd het dekolonisatieproces in een breder verband te zetten. De serie is helaas verloren gegaan.⁴⁸ Twee maanden na het einde van deze serie verscheen een studie van Van Doorn en Hendrix over de excessen.⁴⁹ Het materiaal voor die studie hadden deze beide deelnemers aan de politieke acties tijdens hun diensttijd zelf verzameld. Maar ze hadden het nooit willen of durven uitgeven. Na de publiciteit rond de Hueting-affaire besloten ze hun onderzoek alsnog te publiceren. Aan het resultaat werd door de Vara een aparte discussie-uitzending gewijd, 'Ontsporing van geweld'. Elke oorlog die zich bezighoudt met de bestrijding van guerrilla loopt uit op excessen, was een van de centrale stellingen van hun boek. De Vara had om die stelling achtergrond te verlenen een aantal deskundigen uitgenodigd, onder wie commentator H.J. Neuman, die Freud en Lorenz citeerde over de 'ontmenselijking' van de tegenstander.

Interessanter was de bijdrage van Paul van 't Veer. Hij zette de acties in een imperialistisch kader: de Nederlandse ondernemers trokken mee met de troepen en zeker de eerste politioenele actie (niet voor niets met de naam 'operatie product', stelde hij) had tot doel de inkomsten uit Indië weer te verzekeren. Die lijn zou ook in de latere series van de Vara worden opgepakt, waarbij vooral Schermerhorn als getuige à charge die veronderstelling zou onderbouwen.

Maar waar eerst de Vara vrijwel een alleenrecht had gehad op de excessen (de omroep had in januari 1969 het onderwerp 'geclaimd', waardoor volgens de geldende afspraken andere omroepen er geen aandacht aan mochten besteden),⁵⁰ namen andere zendgemachtigden nu de fakkel over. De NCRV kwam in 1973 met een documentaire, waarin het begrip oorlogssyndroom (dat tot dan toe vooral bij slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog een rol had gespeeld) verbonden werd met de koloniale oorlog. In EN WIJ, WIJ LEVEN VOORT IN EEN DOOLHOF, speelde een sergeant met zo'n syndroom de hoofdrol. Hij had vrijwillig en zonder protest Indonesische krijgsgevangen geëxecuteerd, maar was nu onder invloed van de pinkstergemeente tot inkeer gekomen. Hij reisde met de programmamaker Henk Mochel terug om voor de camera zijn verhaal te vertellen op de plaatsen waar hij zijn misdaden had gepleegd. Het programma werd afgesloten met een vraaggesprek met de deskundige die het begrip oorlogssyndroom in deze tijd grote populariteit had verleend: professor Bastiaans.

Een halfjaar later gingen ook andere soldaten vergezeld door camera's terug, in de NOS-documentaire WEERZIEN MET INDONESIA, TERUG VAN WEGGEWEEST.⁵¹ Maar de tegenstelling met het programma van Mochel kon haast niet groter zijn. Het verslag had de oppervlakkige sfeer van een schoolreisje meegekregen, waarbij de deelnemers kritiekloos door de makers werden gevolgd. 'Het was hier een grote chaos (...) wij hebben daar veel goeds gedaan', zei een oud-militair. Oorlogsmisdaden kwamen alleen indirect ter sprake: 'Na 25 jaar aangedikt', verklaarde een ander. 'Ach oorlog stinkt, dus helemaal onzin is het niet.' Hier was een veteranengroep die nauwelijks last leek te hebben van traumatische gevoelens. Al waren de herinneringen levend en bleven de emoties bij het bezoek aan het 'Veld van Eer' niet uit. Deze televisievorm – het teruggaan met getuigen naar de historische locaties – zou populair worden, al duurde het tot 1995 voor een omroep, meer in het bijzonder de BRANDPUNT-redactie van de KRO, op het idee kwam om ook Joop Hueting mee terug te nemen naar Indonesië.⁵²

De behoefte aan een 'grote' geschiedschrijving over het conflict werd ook zichtbaar in een opmerkelijke documentaire die de VPRO in 1976 uitzond: INDONESIA MERDEKA!⁵³ Tot 1976 had de VPRO, die op dat moment vernieuwend was in zijn politieke verslaggeving – de politieke

rubrieken **BERICHTEN UIT DE SAMENLEVING** en **MACHIARELLI** vervulden daarbij een pioniersfunctie – behoudens een lang interview van journalist Joop van Tijn met Schermerhorn,⁵⁴ weinig aandacht gehad voor de dekolonisatie. Met **INDONESIA MERDEKA!** veranderde dat. De documentaire is om meerdere redenen interessant. Zij is een onderdeel van de audiovisuele geschiedschrijving van de twintigste eeuw, waar de VPRO met de serie **DE JAREN 20/30** in 1971 mee begonnen was en die in de lange documentaire over de Tweede Wereldoorlog, **VASTBERADEN, MAAR SOEPEL EN MET MATE**, een zeer de aandacht trekkend vervolg zou krijgen. Kenmerk van deze geschiedschrijving was niet alleen de lengte van de programma's, maar ook de ruime wijze waarop audiovisueel bronnenmateriaal werd verweven in het verhaal, een stijl die vooral door regisseur Hans Keller was geëntameerd.⁵⁵

INDONESIA MERDEKA! volgde dat patroon. Het epos was avondvullend: drie uur en vijftien minuten. Het wat wijdlopijge verhaal over de onafhankelijkheidsstrijd begon al voor de oorlog, was pas na een uur en een kwartier bij 1945 aangeland en eindigde met de onafhankelijkheid op 27 december 1949. In zijn opzet waren er echter verschillen met **VASTBERADEN**. In die laatste documentaire kwam vooral de geschiedenis van de 'gewone' man of vrouw tijdens de bezetting aan de orde. **INDONESIA MERDEKA!** was veel klassieker in zijn opbouw, minder vooruitstrevend in zijn vormgeving, en leunde voor de verhaallijn sterk op hoofdrolspelers en opinieleiders – al was er wel ook het verhaal van een plantersfamilie in opgenomen. Door de lengte van het archiefmateriaal, voorzien van het wat badinerende commentaar van Jan Blokker, oogde het programma in eerste instantie haast als een bronnenpublicatie. De filmfragmenten gaven een onthullende kijk op de propaganda die tijdens het koloniale conflict werd bedreven: 'Frisse, jonge kerels vol energie en gedragen door één ideaal', zegt het oorspronkelijke commentaar bij de aankomst van Nederlandse militairen in 1945, 'een einde te maken aan moord en roof, recht en veiligheid te brengen aan de zo zwaar beproefde Indonesische bevolking. Een prachtige taak, die echter ontzaglijk zwaar zal blijken te zijn'. Juist door dit soort fragmenten wordt de werkwijze van dit type audiovisuele geschiedschrijving zichtbaar: binnen de context van het nu – 1976 – kregen de propagandafilms een welhaast komisch effect, al werd daarmee natuurlijk een 'history reading backwards' gecreëerd. Het mozaïek van archiefbeelden maakte ook de onderliggende visie van programmamaker Roelof Kiers zichtbaar: Nederland had zich stupide gedragen bij de dekolonisatie en weinig oog gehad voor de onafwendbaarheid van de Indonesische onafhankelijkheid.

De opgevoerde getuigen bevestigden die lijn. Veel aandacht kregen de Indonesische bevelhebbers van weleer: de nationalistische leider Moham-

med Hatta, de generaals Simatupang en Nasoetion, en de arts Abu Hanifa. Maar ook de Nederlandse getuigen, schrijver en journalist Johan Fabricius en dr. P.J. Koets, lieten zich kritisch uit over het Nederlandse beleid. Dat de Indonesische hoofdrolspelers uit de periode 1945-1950 aan het woord kwamen, was een novum. Het verleende het programma een aangename tweezijdigheid. Vooral generaal Nasoetion was openhartig: 'De Hollanders waren slechts kleine puntjes op de kaart; het terrein was van ons.' De politionele acties werden geheel in deze lijn geïllustreerd door een houderig geacteerd Indonesische speelfilm uit 1973 over de onafhankelijkheidsstrijd, *MEREKA KEMBALI*. 'Hollandse moordenaars, verdomme', schreeuwt een Indonesische revolutionair in de film, vlak voor hij gesneuveld neerzigt. Later volgen ook fragmenten uit de film over een wrede ondervraging door de Nederlandse inlichtingendienst. 'Terreur is het begin van de nederlaag', becommentarieerde Nasoetion, die er verder niet zo zwaar aan leek te tillen. Dat waren de enige momenten dat er gerefereerd werd aan oorlogsmisdrijven door Nederlandse militairen: voor *INDONESIA MERDEKA!* was de onthulling en verdere uitspitting van excessen niet meer van belang.

Eind jaren zeventig kreeg de discussie over de Indonesisch-Nederlandse geschiedenis een nieuwe impuls door dramatische binnenlandse gebeurtenissen. Molukse activisten gijzelden in 1975 bij de Drentse plaats Wijster een trein en bezetten het Indonesische consulaat in Amsterdam. Twee jaar later, in de week voor de verkiezingen, waren er opnieuw acties, nu met een treinkaping bij De Punt en de bezetting van een lagere school in Assen. De kaping bij De Punt werd door de regering Den Uyl met geweld beëindigd; alle kapers en één gijzelaar kwamen om het leven. De spectaculaire gijzelingen zetten het Molukse probleem op de publieke en politieke agenda en weerspiegelden zich ook in de audiovisuele geschiedschrijving. Vanuit de Ikon werden twee series op touw gezet die het Molukse probleem historisch in kaart moesten brengen. In januari 1977 werd begonnen met een zevendelige serie, *AMBON DOOR DE EEUWEN*, gemaakt door Ben van Kaam, Henk Biersteker (hij was marinier geweest tijdens de politionele acties) en regisseur Aart Staartjes. Beginnend bij de VOC werd op kritische en geëngageerde toon de rol van de Ambonezen in de Indische Archipel in de laatste tweehonderd jaar belicht. Het laatste deel, uitgezonden in februari 1977, was toepasselijk getiteld 'Het verstrooide volk' en vertelde de geschiedenis van de verscheping naar Nederland en verder.

Twee jaar later vulde hetzelfde team voor dezelfde omroep de witte plekken in hun vorige geschiedschrijving op, met de vijfdelige serie *VAN MAKASSAR NAAR BOVENSMILDE*.¹⁶ Ook hier overheerste een kritische en geëngageerde toon. Het eerste deel, getiteld 'De misrekening van de

tweede politionele actie', uitte vele beschuldigingen, vooral tegen de KVP van de jaren veertig en vijftig. Gematigde Indonesiërs, waar de actie om begonnen was, waren juist in de armen van de republikeinen gedreven. Niet alleen de politiek, ook de media hadden gefaald. Het publiek was onkundig gehouden van de werkelijkheid, 'van acties van Westerling hoorde men pas veel later'. Ook op Ambon waren sterke republikeinse sentimenten ('geen Nederlandse krant heeft dat vermeld') en bij de verkiezingen werden de Nederlands-gezinden verpletterend verslagen. De creatie van deelstaten door de Nederlandse regering was, zei oud-minister van buitenlandse zaken Stikker in het programma, een poging tot 'regeren na je dood'. De kern van de documentaire liet zich samenvatten als een poging tot doorprikken van de mythes rond de komst van de Molukkers.

In 1985 werd de audiovisuele geschiedschrijving over de Molukkers – voorlopig – afgesloten door de driedelige serie DE GESCHIEDENIS VAN HET GEDULD, die meer dan de vorige vanuit de Molukkers zelf was opgezet: hun eigen verhaal over de voorgeschiedenis en de exodus, sterk leunend op persoonlijke getuigenissen van gewone Molukkers.⁵⁷

Vertrek van
Nederlandse
troepen naar Indië
(1947). Videostill
uit: ONS INDIË, DE
HEREN WORDEN
BEDANKT

De invulling van de Blinde Kaart

De kritische toon binnen de audiovisuele geschiedschrijving over Indonesië bleef ook in het volgende decennium in stand. Opvallend genoeg was er nauwelijks een terugslag te bespeuren in de aandacht voor Indië en zijn onafhankelijkheid. Weer zetten vooral series de toon. Elk onderwerp werd bespreekbaar. Waar in het vorige decennium de grote lijnen waren uitgezet, werden nu de deelonderwerpen en 'witte vlekken' verder ingevuld.

Eén zo'n witte vlek werd gevormd door Nederlanders die tijdens de koloniale oorlog waren gedeserteerd. De uitzendingen naar Indië van dienstplichtigen waren omlijst geweest met stakingen en demonstraties, en duizenden hadden zich onttrokken aan de dienstplicht. Zij waren in feite gedeserteerd. Omdat die desertie door de autoriteiten steeds strenger werd aangepakt, leidde dat tot navrante taferelen, zoals ouders die werden veroordeeld omdat ze hun zoon hadden verborgen.⁵⁸ Sommige deserteurs werden zelfs opgesloten tussen de top van de NSB en de SS.⁵⁹ Bijna 2600 deserteurs werden berecht, maar er moeten er veel meer zijn geweest; de schattingen lopen uiteen van drie- tot vierduizend.⁶⁰ De direct opgepakte werden vaak alsnog naar Indië gestuurd.

Niet alleen in Nederland waren er deserteurs, ook in Indonesië. De bekendste daarvan was de linkse activist Poncke Princen, opgepakt na een desertie in Nederland, maar met een 'generaal pardon' naar Indië verscheept. Daar was hij overgelopen. Hij werd later ook in Nederland bekend doordat hij zich in Indonesië een voorvechter van mensenrechten betoonde. Hij richtte het Institute for the Defence of Human Rights op. In de documentaire van Marion Bloem en Ivan Wolffers uit 1984, *WIJ KOMEN ALS VRIENDEN* (een kreet die door een Nederlandse soldaat tijdens de acties op zijn helm was geschilderd), werden vijf van die deserteurs geïnterviewd, onder wie ook Princen. In het wat warrig gemonteerde programma vertelden ze over hun afkomst, de militaire dienst, de redenen voor hun desertie en hun leven daarna. Sommigen hadden oorlogsmisdaden meegemaakt. Dat gaf, zo verklaarde een deserteur die ook de razzia in Putten had meegemaakt, eenzelfde gevoel als toen. Daarom was hij overgelopen. Princen leest voor uit zijn dagboek. Het geheel is gefilmd in een sympathieke en meelevende sfeer; waarbij zelfs een zeker heldendom werd gesuggereerd. Vijf jaar later zou de NOS binnen een wat groter opgezette serie ook aandacht aan de deserteurs besteden, maar nu aan de in Nederland ondergedokenen. In het eerste deel van *HET SPROOKJE IS UIT*, uitgezonden in 1989, was een lang interview met zo'n onderduiker opgenomen, die jarenlang een zwervend en illegaal bestaan had geleid.⁶¹

Het meest opvallende aan de in de jaren tachtig op gang komende televisieproductie van documentaires over de Indische geschiedenis, is dat

ze zonder actuele aanleiding werden geproduceerd. Dat duidt erop dat Indië door de omroepen als een belangrijk onderwerp werd beschouwd, waarin de televisie een historisch-verklarende taak had te vervullen. Daarmee kreeg de Indische kwestie een status zoals de bezetting die inmiddels ook had verworven. Dat werd vooral duidelijk in november 1984, toen twee bijna gelijknamige series worden geprogrammeerd: ONS INDIË (Vara) en ONS INDIË VOOR DE INDONESIËRS (NOS). De eerstgenoemde serie van twee delen was gemaakt door de televisieveteraan Hans Jacobs, die daarmee van zijn blijvende belangstelling voor dit onderwerp blijk gaf.⁶² ONS INDIË was een typisch Vara-product (al was de documentaire door het onafhankelijke Belbo geproduceerd, dat overigens wel door voormalige Vara-medewerkers werd bemand). De documentaire legde de nadruk op de imperialistische achtergrond van de aanwezigheid van Nederland in Indië. 'De Heren worden bedankt', luidde de veelzeggende ondertitel van het tweede deel, waarin Jacobs veteranen ruim de gelegenheid gaf om hun ellende te verwoorden: 'Deze generatie heeft geen jeugd gekend.' De kritische invalshoek van de documentaire werd ook aangegeven door de geïnterviewde deskundigen. Lou de Jong verhaalde over zijn protest (hij zegde zijn PvdA-lidmaatschap op vanwege de politionele acties en werd daarna weggewerkt bij de Vara), Ben van Kaam trok parallellen met de situatie in Vietnam en de historicus Jan Bank bracht verdere historische nuances aan. Enigszins typerend voor de televisiepraktijk van deze jaren eindigde het programma met een telefoonnummer waar veteranen in geestelijke nood terecht konden.

De tweede serie uit 1984 was grootser van opzet: ONS INDIË VOOR DE INDONESIËRS, door de NOS in zes delen uitgezonden. Hij was vervaardigd door Gerard Soeteman en Jan Bosdriesz. Soeteman had een grote naam opgebouwd als scenarioschrijver voor vooral films van Paul Verhoeven, maar had zich ook onderscheiden door de met veel durf en creativiteit opgezette historische serie 58 MILJOEN NEDERLANDERS. Bosdriesz was begonnen als editor, maar uitgegroeid tot een van de betere regisseurs uit de stal van de NOS. De combinatie bleek vruchtbaar. ONS INDIË VOOR DE INDONESIËRS is van alle documentaires over het koloniale conflict waarschijnlijk de meest evenwichtige en diepgravende. Het oorspronkelijke idee was geweest om vooral aandacht aan de figuur van Westerling te besteden, maar gaandeweg de productie verbreedde de scope van de documentaire zich tot een alomvattende geschiedschrijving van deze periode. Klassiek opgebouwd uit een mix van *oral history* en archiefmateriaal kwamen Engelsen, Indonesiërs, Japanners en Nederlanders (onder wie Westerling zelf) aan het woord. Vooral de Engelse hoofdrolspelers waren nog niet eerder te zien geweest en hun verhalen waren onthullend. Een Engelse bestuurder vertelde dat Westerling de gewoonte had om hoofden

van nationalisten, die hij vaak persoonlijk afsloeg, te verzamelen om ze trots aan bezoekers te laten zien – of ze zelfs als grap plotseling uit zijn prullenbak te vissen. Zo was Westerling in de Bersiap-tijd eens naar een Indonesische nationalistische leider gegaan, had hem onthoofd, zijn hoofd op de drempel van de woning gelegd met een briefje erbij: 'Wat jullie leider overkwam, kan jullie ook gebeuren.' In een later deel werd Westerling door Bosdriesz geconfronteerd met de keiharde getuigenverklaringen van de gruwelen die hij had begaan. Wat onverschillig (de camera draait gewoon door) keek hij terug – onbewogen door de gruwelijke details. Hij ontkende. Andere getuigen brachten nuanceringen aan op de verhalen over oorlogsmisdaden. De publicist C. van Heekeren: 'Als je medespeler bent kun je geen toeschouwer zijn. Je wordt fel als iemand die je goed kent op een gemene manier wordt gedood. (...) Het enige antwoord op terreur is terreur. Daar was ik het toen mee eens, nu niet meer.'

ONS INDIË VOOR DE INDONESIËRS ging veel verder dan alleen de excessen. De oorlogsperiode werd geïllustreerd met nog niet eerder vertoonde Japanse propagandafilmpjes, ook de Japanners zelf werden geïnterviewd. De Bersiap-periode na de oorlog werd vooral aan de hand van

Beeld uit een
Polygoon-journaal:
'Als je maar van dit
soort kerels hebt...'
Nederlandse
troepen in
Nederlands-Indië,
1947. Videostill uit:
ONS INDIË, DE
HEREN WORDEN
BEDANKT

de Engelse visie gevolgd, onder meer bij monde van de Zuid-Afrikaan Laurens van der Post die een hoge positie had bekleed binnen het Engelse gezag. Het gaf een weinig vleidend beeld van de handelswijze van Nederlandse autoriteiten als Van Mook. Later kwamen ook andere partijen aan het woord, in een weldadig aandoende afwisseling van perspectief: Indonesische nationalisten, Engelse bestuurders, Nederlandse bestuursambtenaren en dienstplichtigen (onder wie J.A.A. van Doorn). Het gebruikte archiefmateriaal droeg sterk bij tot dit 'multi-perspectief'. De makers hadden ook buitenlandse filmarchieven betrokken in hun research. Soms werden complete fragmenten vertoond (zoals bij de Japanse films), maar in tegenstelling tot *INDONESIA MERDEKA!* was het archiefmateriaal ook vaak gehermonteerd en, spaarzaam, van een eigen commentaar en geluidsmix voorzien. Een waarlijk visuele geschiedschrijving: details die in de oorspronkelijke montage van de propaganda-filmpjes voorbij zouden flitsen, kregen nu een geheel eigen lading. Zo werd vooral de chaos die in deze periode heerste, letterlijk zichtbaar gemaakt.

Drie jaar later, in 1987, was er een actuele aanleiding die de aandacht voor de koloniale oorlog weer deed opvlammen. Geschiedschrijver De Jong wilde in de epiloog van zijn standaardwerk over de oorlog ook de dekolonisatie van Indië behandelen. De concepttekst van De Jong lekte echter uit en veroorzaakte vooral binnen veteranenkring veel commotie door de wijze waarop over oorlogsmisdaden werd gesproken. De Jong sprak in zijn concepttekst openlijk over massamoord, systematische terreur, op gruwzame wijze uitvoeren van executies en foltering, waar steeds ook hogere autoriteiten verantwoordelijk voor en betrokken bij waren geweest.⁶ Vooral in de geschreven pers gaf deze kwestie aanleiding tot discussie, waarbij veel deelnemers werden gemobiliseerd die tijdens en na de Hueting-affaire ook al aan het woord waren geweest. *De Telegraaf*, als vanouds de spreekbuis van de veteranen, nam wederom het voortouw in de aanval, maar ook in andere dagbladen werd soms fel gediscussieerd. De televisie kon niet achterblijven. Op 30 november 1987 werd een speciale uitzending van AVRO-TELEVIZIER gewijd aan deze kwestie. De Jong zelf had geweigerd om te komen – hij was er nog niet klaar voor, liet hij weten. Maar Hueting, de socioloog Van Doorn, de historicus IJzereef (die een studie had geschreven over de affaire Zuid-Celebes), de veteraan Winkler en de secretaris van de Vereniging Oud-militairen Indië-gangers De Graaff waren er wel. Terwijl Westerling net een week daarvoor was overleden, werden de oude kwesties weer opgerakeld: de kwestie Zuid-Celebes, de rol van de militaire inlichtingendiensten. Schokkende verhalen, maar de verzuchting van Van Doorn op het einde van de discussie bevatte veel waarheid: 'Het zijn geen nieuwe dingen die De Jong zegt, geen nieuw onderzoek.' Dat was een rake opmerking. In deze fase begon

er een hoge mate van redundantie in de discussies te ontstaan, waarbij steeds weer dezelfde stellingen door dezelfde opponenten werden betrokken. En telkens viel daarbij ook de term 'doofpot', hoewel in ieder geval binnen de audiovisuele geschiedschrijving de dekolonisatie zo langzamerhand uitputtend was beschreven.

De jaren erna bleef Indië in de aandacht. In 1988 verscheen, alweer met enige (televisie-)publiciteit omgeven, de uiteindelijke tekst van De Jong. Een jaar later programmeerde de RVU een lange documentaire, *DE KAMPONG STAAT IN BRAND*, waarin oud-*ACHTER HET NIEUWS*-redacteur Herman Wigbold samen met regisseur Michel Kapteijns ex-militairen ondervroeg over hun ervaringen in Indië.⁶⁴ Ook in 1989 programmeerde de NOS de al eerder genoemde driedelige serie *HET SPROOKJE IS UIT*. De titel was ontleend aan het liedje dat de ook geïnterviewde zangeres Coby Schreier voor de troepen in Indië zong. Het derde deel was geheel gewijd aan de reacties in het buitenland op de oorlog, met onder meer een interview met Dean Rusk. Waar Soeteman en de zijnen nog gaten hadden overgelaten, raakten die nu steeds meer gevuld.

In al deze documentaires werd aandacht besteed aan de oorlogsmisdaden. Publieke reacties bleven echter uit. Des te verwonderlijker is het dat in 1994 de schrijver Graa Boomsma wél een kort geding aangezegd kreeg, toen hij in een interview in het *Nieuwsblad van het Noorden* opmerkte dat de contraterreur van de Nederlanders in Indonesië vergelijkbaar was met de ss-methoden. Ook hier moeten we concluderen dat de verklaring voor die ophef lag in de toegenomen strijdbaarheid van de veteranenorganisaties. Als een historicus of schrijver van naam een aanklacht tegen de oorlogsmisdaden formuleerde, kwam er vanuit die kring georganiseerd protest op gang.⁶⁵ Zo werd ook de visumaanvraag van deserteur Poncke Princen in 1993 fel en aanvankelijk met succes aangevochten door veteranenorganisaties. Of er echter steeds sprake was van 'massaal' protest, valt te betwijfelen, al suggereerden sommigen dat in de discussies wel vaak.

Rond 1995 is de voorlopig laatste piek in de audiovisuele geschiedschrijving over Indië te registreren. Die had verschillende oorzaken. De publiciteit rond de rechtszaak van Graa Boomsma en de discussie over Poncke Princen hielden het onderwerp op de agenda van de pers. Maar vooral het vijftigjarig bestaan van de republiek en het staatsbezoek van de koningin aan Indonesië – waarbij over de datum discussie ontstond – brachten pennen en camera's in beweging. Binnen de televisieprogrammering leidde het jubileum tot een ware hausse in series: de VPRO met *INDIËSTRIJDERS*, vier afleveringen waarin Frans Bromet oud-militairen van Nederlandse én Indonesische kant interviewde; NOVA bracht twee miniseries: *INDISCHE ERFENISSEN* van Gerda Jansen Hendriks en *DE*

Aanplakbiljet van
Indonesische
nationalisten.
Videostill uit: ONS
INDIË VOOR DE
INDONESIËRS

open zenuw van hoofdredacteur Ad van Liempt; de commerciële omroep RTL-4 zond een documentaire uit met een onthulling over een nooit ontdekte massamoord, DE EXCESSEN VAN RAWAH-GEDEH, de enige documentaire over dit onderwerp die buiten de publieke omroep werd geproduceerd. En Henk Hofland en Hans Keller bekroonden dit jubileumjaar met hun lange documentaire DE BLINDE KAART, HERINNERINGEN AAN NEDERLAND 1945-1962, daarmee de zeventien jaar omspannend die Nederland nodig had gehad om zich los te maken van zijn koloniën in de Oost. De laatste documentaire was interessant, want hij was te zien als een voortzetting van de lijn die binnen de VPRO-traditie liep van DE JAREN 20/30, via VASTBERADEN, MAAR SOEPEL EN MET MATE naar INDONESIA MERDEKA!. Een keur aan getuigen bevolkte de documentaire, vergezeld van zorgvuldig uitgezochte archieffragmenten, waarbij het visuele meesterschap van regisseur Keller goed merkbaar was. Het was een laatste poging tot integrale, allesomvattende geschiedschrijving over het conflict. Maar veel nieuws kon het niet meer toevoegen. De blinde kaart was al ingevuld.

Conclusie

Wie de audiovisuele geschiedschrijving over het Indonesische conflict overziet, kan één verzuchting slaken: van een etherstilte, laat staan een doofpot, is geen sprake geweest. De frequentie van documentaires en specials van actualiteitenrubrieken is door de jaren heen hoog. Naar die frequentie gemeten is Indië, na de bezetting, het meest geprogrammeerde onderwerp binnen de Nederlandse audiovisuele geschiedschrijving.⁶⁶ Mocht er voor 1969 sprake zijn geweest van een taboe, dan is dat in ieder geval door de audiovisuele geschiedschrijving doorbroken.

De invalshoek is daarbij verbazend constant gebleven. Vanaf 1969 is er vrijwel steeds sprake van een sterk kritische houding tegenover het Nederlandse beleid. Nadat de Hueting-affaire de sluier had weggetrokken die hing over de gebeurtenissen tijdens de koloniale oorlog, en nadat daarmee de vraag naar de politieke verantwoordelijkheid was gesteld, is er weinig verandering meer gekomen. Tot de laatste documentaire toe, *DE BLINDE KAART*, overheersen sterke verwijten richting de Nederlandse politiek. Waarom is die geschiedschrijving zo kritisch gebleven? Natuurlijk, er had zich een kritische houding in de samenleving ontwikkeld tegenover deze kwestie, we hebben dat bij de bespreking van de Hueting-affaire al aangegeven en dat werd gereflecteerd en versterkt in en door de televisie. Maar zijn er ook factoren binnen het medium zelf werkzaam geweest? Binnen de televisiejournalistiek was een 'onthullingencultuur' dominant geworden, een duidelijke verschuiving van de dienende opvatting binnen de verzuilde journalistiek. De rol van de tv-journalist als *muckraker* was al zichtbaar geweest bij de onthullingen van *ACHTER HET NIEUWS*, maar werd in de loop der jaren veel breder geaccepteerd. Binnen zo'n kader kwam de nadruk al snel op een kritische benadering te liggen.

Een tweede factor had te maken met de aard van de historische documentaire: die baseerde zich vooral op de 'levende getuigenis'. Die getuigenissen brachten een geheel ander, navranter, emotioneler beeld naar voren dan de officiële archieven. Ook dat stemde kritisch. Niet voor niets pleitte Koos Postema in de tweede uitzending over de Hueting-affaire voor opname van deze getuigenissen bij het historisch onderzoek naar de oorlogsmisdaden. Veel van de getuigenissen bevatten nieuw en belastend materiaal dat niet in de archieven was terug te vinden. Maar de historische televisiedocumentaire heeft nog een eigenschap: zij is in haar meest typische vorm een persoonlijk essay, geïnspireerd door de actualiteit én door de lessen die uit het verleden zijn te trekken. Dat persoonlijke engagement is bij vrijwel elke documentaire voelbaar; en ook dat droeg bij tot de kritische invalshoek.

Essays, maar zeker niet oppervlakkig en met een verbazende spanwijdte. Wat begon als het aan de kaak stellen van oorlogsmisdrijven, liep uiteindelijk uit op een algemene aanklacht tegen de wijze waarop de dekolonisatie als geheel was voltrokken. De Hueting-affaire genereerde een sterke behoefte aan achtergrondinformatie over dit tot dan toe relatief onbekend gebleven conflict. In het daaropvolgende decennium zien we een fragmentering in deelonderwerpen én een behoefte om het conflict te beschrijven vanuit de overkant: de Indonesische, de Japanse visie, en zelfs dat van de deserteurs. Hoe invloedrijk moet deze geschiedschrijving zijn geweest? Wat betreft de Hueting-affaire is daar weinig twijfel over: de televisie heeft destijds het onderwerp zonder meer op de agenda gezet en er daarna voor gezorgd dat het onderwerp nooit meer weg is gegaan. Daar is ook het systeem van openbaarmaking voor het eerst goed zichtbaar. Een onderwerp wordt zonder al te veel reacties aangekaart in de pers (in dit geval *de Volkskrant*), opgepikt door de televisie en bereikt dan pas echt de toppen van de openbaarheid. Het lijkt een vast patroon geworden. Redacties van actualiteitenrubrieken halen ook nu nog vaak hun nieuws uit de krant. In dat samenspel van media oefent de gedrukte pers indirect nog veel invloed uit op de nationale openbaarheid.

Maar er zijn vraagtekens te zetten bij de toekenning van een al te massale invloed aan de televisie. De rellen rond Indië leken massaal, maar van een echte 'open zenuw' was maar bij een beperkte groep sprake – de analyse van de reacties op de Hueting-affaire maakt ook dat duidelijk. De discussie speelde zich vooral af in de groep die aangeraakt was door de hand van deze geschiedenis: mensen die het hadden meegemaakt, of in Indië hadden gewoond, en hun verwanten. Dat gold voor de veteranen, maar ook voor veel intellectuelen en programmamakers: Hofland had als filmoperateur tijdens de acties gediend, Boomsma had een vader in Indië, Kousbroek was in Indië opgegroeid en had in het kamp gezeten, Biersteker was marinier geweest in de Oost, Marion Bloem was van Indische afkomst enzovoort.

De veteranen hebben zich binnen dit discours steeds met hand en tand verzet tegen een interpretatie, die het systematische gebruik van terreur insloot. Met als gevolg dat vooral daardoor de discussie steeds weer nieuw leven werd ingeblazen. En juist de permanentie van dat patroon relativeert de invloed van de televisie en de pers. Ondanks al die jaren van kritische programma's op de buis, zijn ze koppig blijven reageren op wat zij zagen als een aantasting van het beeld van 'Jan Soldaat', van het beeld van de 'bevrijder' uit de dagorder van Spoor.

Noten

- 1 Dagorder van generaal S.H. Spoor aan de troepen in Indonesië, 1947. Deze niet gedateerde dagorder werd aan soldaten aan het begin van de eerste politio-
nationale actie in 1947 uitgereikt. Zie: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, epiloog, 2e helft, Leiden 1988, p. 849.
Ze is typerend genoeg ook aangehangen aan een der ingezonden brieven naar
aanleiding van de Vara-uitzendingen van 1969 over de Hueting-affaire. In:
Hueting Archief, Vara collectie, doos 11.021, NAA-Omroepmuseum, Hilver-
sum (hierna: HA).
- 2 De term werd door de Nederlandse autoriteiten gehanteerd, omdat het hier
in hun visie ging om een binnenlands conflict – Indonesië hoorde immers bij
Nederland – waarbij simpelweg de orde werd hersteld.
- 3 Cijfers genoemd in het eerste deel van HET SPROOKJE IS UIT, NOS,
28-11-1989. Ook De Jong acht de schatting van honderdduizend doden bij het
republikeinse leger betrouwbaar. Zie: De Jong, *Koninkrijk*, deel 12, 1988,
p. 865.
- 4 Brief dd. 26-1-1969 als reactie op de ACHTER HET NIEUWS-uitzending van
17-1-1969, waarin de psycholoog Hueting voor het eerst op de televisie de oor-
logsmisdaden aan de kaak stelde. In: HA.
- 5 Een kort overzicht van een aantal van dat soort reacties is te vinden in: C.Vos,
'Televisie is niet debet aan verdringing van oorlogsmisdaden', in: *NRC Han-
delsblad*, 30-5-1994.
- 6 S. Scagliola, *Taboe en doofpot. De houding van regering en historici ten aanzien
van de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië 1945-1950*, Erasmus Universi-
teit Rotterdam (doctoraal scriptie maatschappijgeschiedenis) 1996.
- 7 Volgens een overzicht van de Nipo-enquêtes, in: Werkgroep Film & Geschie-
denis, *Film als historische bron. De kwestie Indonesië 1945-1950, een voorlopig
verslag*, Universiteit van Amsterdam 1981, p. 32.
- 8 De Jong, *Koninkrijk*, deel 12, p. 823.
- 9 Geciteerd in *De oorlogsverslaggevers van 1947*, bijlage bij *Vrij Nederland*, 5 juli
1980, p. 5.
- 10 Het werd niet alleen door Van Meekren en anderen gesteld in de VN-bijlage
(zie noot 9), maar ook in vrijwel alle in dit artikel behandelde documentaires.
- 11 *De excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent
excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950,
ingeleid door Jan Bank*, Den Haag 1995, p. 254-281.
- 12 Volgens Scagliola zijn uit dit overzicht zelfs bewust de berichten uit de Indo-
nesische pers over gruwelen weggelaten – wat wederom de stelling onder-
steunt dat er wel degelijk 'lekkages' waren. Scagliola, *Taboe en doofpot*, p. 23.
- 13 De Jong, *Koninkrijk*, deel 12, p. 1053.
- 14 *Film als historische bron*, p. 62 en 66.
- 15 Deze audiovisuele scriptie – *Een ideaal voor ogen* van Gerda Jansen Hendriks,
Frank Klein en Peter Otten – is voortgekomen uit de bovengeciteerde werk-
groep Film & Geschiedenis en bevatte een analyse van de totstandkoming
van de journaals. Ze is in 1984 uitgezonden door de KRO.
- 16 *Film als historische bron*, p. 106-107.

- 17 Radiocauserie 29-1-1949, geciteerd in *De oorlogsverslaggevers van 1947*, p. 12.
- 18 W. IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies*, Dieren 1984.
- 19 Verklaring in AVRO TELEVIZIER, 30-II-1987.
- 20 Zie Jan Banks inleiding in: *Excessennota*, p. 10-II.
- 21 KEIREIII, Vara, 27-8-1965.
- 22 Geciteerd in: M. Prenger, *ACHTER HET NIEUWS en de oorlogsmisdaden in Indonesië*, lezing Conferentie GBG, 31-5-1991, transcriptie aanwezig in archief NAA, Hilversum. In deze ongepubliceerde lezing heeft Prenger veel achtergrondinformatie aangedragen over de totstandkoming van de Vara-programma's, onder meer gebaseerd op interviews met de (toen nog levende) programmamakers.
- 23 *De Volkskrant*, 19 december, 1968.
- 24 Volgens een mededeling van Hueting zelf in zijn Vara-interview 17-1-1969.
- 25 De gegevens uit deze alinea zijn afkomstig van Prenger, *ACHTER HET NIEUWS*.
- 26 L. Stam en B. Manschot, 'De Hueting-affaire', in: *Massacommunicatie*, jg. 1, nr. 1 (1972-1973), p. 7-8.
- 27 Idem, p. 3-16.
- 28 Brief 20-1-1969, HA. We hebben de brieven hier verder anoniem gehouden. TNI is de afkorting van Tentara Nasional Indonesia, de Indonesische republieken.
- 29 Brief 27-1-1969, HA.
- 30 Brief 20-1-1969, HA.
- 31 Brief 26-1-1969, HA.
- 32 Brief 31-1-1969, HA.
- 33 Brief 28-1-1969, HA.
- 34 Brief 16-1-1969, HA.
- 35 Brief 30-1-1969, HA.
- 36 *De Volkskrant*, 27-1-1969.
- 37 Brief 27-1-1969, HA.
- 38 Zie voor een overzicht van de totstandkoming van de excessennota: Scagliola, *Taboe en doofpot*, p. 19-24; en de inleiding van Bank in *Excessennota*, p. 7-17.
- 39 In sommige bladen stond de aflevering aangekondigd als ACHTER HET NIEUWS: WESTERLING.
- 40 Zie voor de achtergrond: Scagliola, *Taboe en doofpot*, 1996, 38-44.
- 41 Behalve de vijf hier behandelde programma's werd er ook nog een aparte aflevering van ACHTER HET NIEUWS gewijd aan de reacties op de affaire op 24-3-1969. Zie voor een beschrijving van die uitzending: Prenger, *Achter het Nieuws*.
- 42 Prenger, *Achter het Nieuws*.
- 43 Cijfers afkomstig uit Stam en Manschot, 'De Hueting affaire', p. 9.
- 44 Van den Braembussche onderscheidt in een verhelderend artikel 'trauma' van 'taboe'. Trauma is geworteld in eigen ervaringen, het taboe in schuldgevoelens. Hij geeft het voorbeeld van de holocaust: voor joden een trauma, voor Duitsers een taboe. Zie: A. Van den Braembussche, 'The silenced past. On the nature of historical taboos', in: W. Wrzodka (red.), *Swiat historii*, Poznan 1998, p. 102 e.v..

- 45 Zie: C. Vos, 'De Vara, de doofpot en de oorlog. Waarom de Van Imhoff-affaire nooit het televisiescherm heeft gehaald', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, jg. 2, nr. 1, juni 1999, p. 5-22.
- 46 Mededeling tijdens een gesprek dat de auteur met Wigbold voerde over de Van Imhoff-affaire, 19 april 1996.
- 47 Telling gebaseerd op een database van documentaires over de Nederlandse geschiedenis, opgezet door de auteur. Deze database is in te zien bij het NAA, afdeling (voorheen) Film en Wetenschap, Hilversum.
- 48 De serie is althans niet meer aanwezig in het NAA-archief.
- 49 J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Het Nederlands-Indonesisch conflict. Ontsporing van geweld*, Amsterdam 1983.
- 50 Prenger, *Achter het Nieuws*.
- 51 NOS, 2-6-1974.
- 52 BELEVENISSEN VAN SOLDAAT 270925129, 13-8-1995.
- 53 VPRO, 1-12-1976.
- 54 JOOP VAN TIJN INTERVIEWT, 18-3-1971.
- 55 Zie voor een beschrijving en analyse van die programma's: C. Vos, *Televisie en bezetting. De documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, Hilversum 1995, p. 128-151.
- 56 Van deze vijfdelige serie werd het eerste deel uitgezonden op 23-2-1979. Zij is niet meer in het NAA-archief aanwezig. Het eerste deel is op videocassette aanwezig in de videotheek van de Faculteit Historische en Kunstwetenschappen (hierna: FHKW), Erasmus Universiteit Rotterdams.
- 57 RVU, 1985.
- 58 De Jong, *Koninkrijk*, deel 12, p. 826.
- 59 Ons Indië, De heren worden bedankt, 3-12-1984.
- 60 De Jong, *Koninkrijk*, deel 12, p. 826. Zie ook de cijfers genoemd in WIJ KOMEN ALS VRIENDEN EN HET SPROOKJE IS UIT, deel 1, 1989.
- 61 NOS, HET SPROOKJE IS UIT, deel 1, 28-11-1989.
- 62 Vara, DE ONDERSTE STEEN: ONS INDIË, 2 delen, 1984. De serie is niet meer aanwezig in het NAA-archief. Wel bestaat er een videocassette van de serie in de videotheek FHKW, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- 63 Zie Scagliola, *Taboe en doofpot*, p. 98. Zij citeert uitgebreid uit de concepttekst en reconstrueert het historische discours rond de tekst.
- 64 RVU, DE KAMPONG STAAT IN BRAND, NEDERLANDSE MILITAIREN IN INDIË TUSSEN 1945 EN 1990, 9-9-1989.
- 65 Zie ook Scagliola, *Taboe en doofpot*, p. 118.
- 66 In ieder geval tot 1990. Zie: Vos, *Televisie en bezetting*, p. 35 e.v. Er is weinig reden om aan te nemen dat die verhouding veranderde na 1990.